

HUIS MET HISTORIE

Annette Koenders (1964) schreef het onderstaande artikel. Het is gebaseerd op haar doctoraalscriptie 'De villa's van P.J. Elling', waarmee zij haar studie kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam in augustus 1988 afsloot.

Annette werkte tijdens haar studie als stagiaire voor de Monumentencommissie van de Gemeente Hilversum en is sinds september 1988 benoemd als architectuurhistorisch medewerkster van onze gemeente. In opdracht van de Monumentencommissie schreef zij het rapport over deelgebied 13, het noordelijk villagegebied, dat onlangs verscheen (zie boekbespreking in dit nummer). Annette is lid van Albertus Perk en presenteerde tijdens de ledenavond van 22 maart jl. de villa's van J.W. Hanrath en P.J. Elling (zie Terugblik).

De samenstellers van deze rubriek, Max Cramer en Jan Lamme, hopen dat dit artikel ertoe zal bijdragen dat U met andere ogen naar de witte villa's ontworpen door een van de architecten van het Nieuwe Bouwen, zult kijken.

Vooropgesteld dat de recente plaatsing voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst wordt gehonoreerd, zullen de drie villa's van Elling in Hilversum zijn beschermd. Twee van de drie stonden al op de Rijksmonumentenlijst.

DE VILLA'S VAN PETRUS JOHANNES ELLING (1897-1962) IN HILVERSUM

Inleiding

In het noordelijk villagegebied van Hilversum, het Nimrodpark, het Kannesheuvelpark en het Diergaardepark, staan drie witte villa's. Hertog Hendriklaan 1 (1929), Joelaan 2 (1930) en Rossinilaan 11 (1936). Zij zijn ontworpen door Piet Elling (1897-1962), een weinig besproken maar niet onbelangrijke architect van het Nieuwe Bouwen (ca. 1920-1940).

De villa's zijn opvallende elementen in het villagegebied. Witte, zakelijke blokvormige volumes met veel glas temidden van 'romantische' villa's met hun soms weelderig gevormde daken, ramen met roedenverdeling en decoratieve details, ontworpen door architecten die geïnspireerd waren door de Engelse landhuisstijl en de neo-stijlen.

De architecten van het Nieuwe Bouwen en de villabouw

De villabouw werd door de architecten niet als een belangrijk onderdeel van hun werk beschouwd, hoewel de meesten zich daar wel mee bezig hebben gehouden, met name in de eerste jaren van hun loopbaan.

Volgens de architecten van het Nieuwe Bouwen lag het woonvraagstuk niet op het gebied van de villabouw, maar op dat van de volkswoningbouw. De wijze waarop de arbeiders leefden was een van de belangrijkste sociaal-economische problemen. Door het bouwen wilden de architecten van het Nieuwe Bouwen een gezonder levensstijl bereiken, in de overtuiging van de behoefte aan licht, lucht en comfort. Zij onderkenden wel dat de villabouw een onontbeerlijke leerschool was om hun taak naar behoren te kunnen vervullen. De villa was het goedkoopste complete gebouw voor experimenteren en onderzoeken. In de volkswoningbouw was het budget hiervoor vaak te klein.

Het bouwen van villa's was voor deze architecten trouwens vaak de enige manier om in de moeilijke economische omstandigheden het hoofd boven water te houden. Men kan stellen dat het Nieuwe Bouwen in het bijzonder werd aangemoedigd door particulieren. Zij hadden het geld en bovendien gaven zij hun opdrachten vaak bewust aan de architecten van het Nieuwe Bouwen om te laten zien dat zij positief stonden tegenover moderne bouwkunst en experimenten met nieuwe vormen en materialen.

De vernieuwing in de architectuur richtte zich op de vorm, het materiaal (ijzer en beton), de indeling van de plattegrond (flexibiliteit en multifunctionaliteit van de ruimten), het contact met de buitenruimte (terrassen, dakterrassen en balkons en grote glasopervlakken) en de situering ten opzichte van de zon. De functionaliteit was het uitgangspunt, niet de uiterlijke verschijning.

De architecten van het Nieuwe Bouwen hadden vaak moeite om hun ontwerpen ook werkelijk uitgevoerd te krijgen. Dit gold met name in het Gooi. De leden van de schoonheidscommissies stonden niet open voor de villa's die wat uiterlijke verschijning betreft zo anders waren dan de 'romantische' villa's. Landeigenaren en makelaars wilden hun grond niet verkopen uit angst dat de omringende terreinen in waarde zouden dalen. De 'romantische' villa's hebben dan ook de overhand gehouden.

Elling en de villabouw

Terwijl andere architecten zich probeerden los te maken van de villabouw, heeft Elling zich er gedurende zijn gehele loopbaan mee bezig gehouden. In totaal heeft hij veertien villa's ontworpen waarvan er dertien zijn gebouwd. In de periode 1949-1962 ontwierp hij grote projecten in de utiliteitsbouw.

In de volkswoningbouw is Elling nooit bijzonder geïnteresseerd geweest. De redenen hiervoor kunnen zijn dat hij moeilijk met andere architecten kon samenwerken. Als zijn ideeën niet overeen kwamen met die van anderen, trok hij zich terug. Bovendien wenste hij niet dat anderen zich met zijn ontwerpen bemoeiden. Tot in alle details wilde hij het werk naar zijn opvattingen zien uitgevoerd. Daarnaast vond hij dat de volkswoningbouw te veel beperkingen oplegde aan de architect. Er was altijd te weinig geld en hij was te veel gebonden aan maten.

In tegenstelling tot vele andere architecten van het Nieuwe Bouwen heeft Elling zich niet bezig gehouden met theorievorming en heeft hij vrijwel niets over zijn ontwerp-opvattingen gezegd of geschreven. Hij was ervan overtuigd dat theorieën en theoretische ontwerpen geen wezenlijke bijdrage konden leveren aan de architectuur. Het ging om gebouwen die ook werkelijk gebouwd konden worden en ook gebouwd werden. Hij heeft gezegd: 'De bouwer, de ontwerper, immers is niet gewend de problemen met woorden en begrippen tegemoet te treden; het antwoord, dat hij geeft, wordt niet in de vorm van bespiegeling of algemene beschouwing gegeven, maar in de vorm van ruimte en ruim teverdeling, van vlakken en lijnen; het is een antwoord in hout, steen en staal, kortweg, het antwoord is een constructie, een gebouw'.

Biografie

Piet Elling werd op 30 januari 1897 in Utrecht geboren uit een groot kleermakersgezin. Zijn vader stierf op jonge leeftijd en moeder bleef achter met acht kinderen. In 1913 behaalde Elling het diploma voor timmerman en ging enige jaren in de bouw werken.

Hij ontwikkelde een interesse voor de tekenkunst, de beeldhouwkunst en de architectuur. Het is lang onduidelijk gebleven welke richting hij op zou gaan. Uiteindelijk werd het de architectuur, een keuze, mede beïnvloed door zijn kennismaking met Gerit Rietveld in 1919. In die periode werkte hij zich op tot bouwkundige door zelfstudie en avondcursussen. Zijn latere architectuur-opvattingen moeten toen al tot ontwikkeling gekomen zijn. In zijn werkkamer stond een buffet van Rietveld. Daarboven hing een affiche waarop een schilderij van Bart van der Leck was afgebeeld.

In 1924 verhuist Elling naar Blaricum waar hij Bart van der Leck ontmoette, de enige kunstenaar met wie hij zijn gehele loopbaan heeft samengewerkt. De vriendschap en samenwerking leidde ertoe dat kleur een belangrijke plaats in het werk van Elling inneemt. In dat zelfde jaar ontwierp Elling een dubbel landhuis in Huizen, in de Engelse landhuisstijl van K.P.C. de Bazel, bij wie hij toen werkte. Later zou hij dit werk bestempe-

Hertog Hendriklaan 1, 1929. De gevels van deze villa zijn nog niet zo open. In de villa is de invloed van R. van 't Hoff aan te wijzen, een architect die Elling in die tijd zeer bewonderde. De invloed is met name te herkennen in de horizontale accenten van de luifels en de bloembakken. Dit is de enige villa met een dakterras, een gewild element bij de architecten van het Nieuwe Bouwen, om in contact te kunnen komen met de omringende natuur.

len als 'een jeugdzonde'.

In 1927 vestigde hij zich als zelfstandig architect in Laren. Dat wil zeggen, hij ontwierp niet maar bleef thuis om er achter te komen wat hij nu precies wilde en om helderheid in zijn werk te krijgen. Hij had toen intensief contact met Van der Leek. Zij praatten veel en Elling liet hem zien wat hij getekend had. Elling en zijn vrouw leefden toen van een beetje spaargeld. In deze periode kreeg Elling de opdracht tot het ontwerpen van twee villa's in Hilversum. Deze villa's tonen dat hij zich had losgemaakt van de invloed van De Bazel en zijn eigen richting gevonden had.

Tussen 1930 en 1949 heeft hij bij verschillende bureaus gewerkt, onder andere bij het bureau van Jan Duiker, waar hij zeer trots op was want hij was idolaat van deze man. Als bestektenaar werkte hij bijvoorbeeld gedurende korte tijd aan Grand Hotel Gooiland (1935). Daarnaast ontwierp hij zeven villa's in eigen beheer.

In de periode 1949-1956 heeft hij samengewerkt met Ben Merkelbach. Hij heeft zich toen in het bijzonder met grote projecten bezig gehouden. Tijdens de ontwerpfase van het GAK in Amsterdam ontstond een conflict tussen Merkelbach en Elling. Aanleiding is waarschijnlijk verschil in opvattingen geweest. Het verhaal gaat dat Elling toen een deel van het archief van Merkelbach heeft verbrand. Dit is echter nooit bevestigd. Merkelbach werd in 1956 benoemd tot stadsbouwmeester van Amsterdam. Elling zette het bureau voort onder de naam bureau Elling. Het bureau, in Amsterdam gevestigd, bestaat nog steeds.

In de periode 1952-1962 heeft Elling, naast grote projecten, nog zeven villa's ontworpen. In 1957 aanvaardde hij het hoogleraarschap aan de Technische Hogeschool in Delft. Het professoraat vond hij op zichzelf niet zo belangrijk. Bij zijn inaugurale rede nodigde hij dan ook alleen de mensen van zijn bureau uit.

Op 20 november 1962 overleed Elling op 65-jarige leeftijd in Utrecht.

De villa's van Elling in Hilversum

Volgens Elling diende de woning zó te zijn dat de bewoners daarin konden opgroeien tot gezonde en gelukkige mensen. Bepalend bij het ontwerpen was de mens en de wijze waarop hij verlangde te leven. Voorwaarden waren de toetreding van licht, een efficiënte verdeling van licht en de toepassing van gemakkelijk te onderhouden en slijt-vaste materialen. Kortom, de woning was niet alleen om in te wonen, maar ook een ruimte waarin men gelukkig kon zijn en waarin met zo weinig mogelijk verspilling van kracht kon worden gewerkt.

Zonder volledig te zijn is er een aantal kenmerken te noemen waaraan de villa's te herkennen zijn. Het meest opvallend zijn de blokvormige volumes die ten opzichte van elkaar verschuiven. Elling heeft zichzelf beschouwd als een van de architecten die strijd hebben gevoerd voor de vrije ontwikkeling van de vorm, en met name het doorvoeren van het platte dak. De sterke scheiding tussen hoofdfuncties en nevenfuncties kwam ook tot uiting in de gevels. De gevels zijn open (veel glas, balkons en terrassen) naar het zuiden en oosten en meer gesloten naar het noorden en westen. Andere constanten zijn de witte gevels en de vorm van de vensters en balkons.

Periode tot 1930: Hertog Hendriklaan 1 en Joelaan 2 (Rijksmonumenten)

De villa aan de Hertog Hendriklaan 1 werd gebouwd in opdracht van de heer Z.P. Polak. Over de gang van zaken tijdens het ontwerp- en bouwproces is niet veel bekend. Van de documentatie over de villa aan de Joelaan is meer bewaard gebleven. Dit is de reden waarom hier op deze villa uitgebreider wordt ingegaan.

De familie Doyer, meneer Doyer was een oud Indië-ganger, wilde zich in het Gooi vestigen. De familie had een villa in de romantische stijl in gedachten. Ondanks het feit dat Elling geen werk en geen geld had, weigerde hij een villa in die stijl te ontwerpen. De inmiddels voltooide villa aan de Hertog Hendriklaan maakte blijkbaar toch

Joelaan 2, 1930. De gevel naar de tuinzijde is geheel open, in tegenstelling tot de gevel aan de andere zijde waarachter zich de nevenfuncties bevinden. Vanuit elk vertrek kan via een deur gemakkelijk de buitenruimte bereikt worden. In deze villa zijn de typische vensterindeling (T-venster met de staande stijl uit het midden geplaatst en een klapraampje) en balkonvorm, die bij elke latere villa terug zullen keren, al aanwezig.

voldoende indruk op de opdrachtgever want Elling kreeg uiteindelijk de opdracht.

Het ontwerp riep nogal wat weerstand op bij de schoonheidscommissie. Zij besloot uiteindelijk zich niet meer tegen het ontwerp te verzetten nadat de heer Doyer uitdrukkelijk had verklaard zich met het ontwerp geheel te kunnen verenigen.

De correspondentie met de familie Doyer is illustratief voor de betrokkenheid van Elling bij elk detail van zijn ontwerp. Ontwerpen betekende voor hem het maken van een totaal plan. Tot in alle details, zowel wat het exterieur als het interieur betreft, bemoeide Elling zich met de uitvoering van het ontwerp. Hij wilde voorkomen dat er beslissingen werden genomen die afbreuk zouden doen aan het idee dat hij voor ogen had. De familie Doyer had begrip voor zijn uitgangspunten en nam geen enkele beslissing zonder overleg. Regelmatig werd Elling gevraagd langs te komen om details te bespreken.

Toch heeft Elling een compromis moeten sluiten bij de inrichting. Hij wilde een inrichting die overwegend wit was met de toepassing van zwart en grijs en de primaire kleuren rood, blauw en geel. De familie Doyer wilde een meer romantische inrichting. Zo veel mogelijk rekening houdend met de wensen van de familie heeft Elling toch de inrichting bepaald, van het meubilair tot de kleuren van de kussens en de spreien. De stoffen die hij koos werden voor het eerst gemaakt. Geen enkele moeite werd gespaard om alles naar zijn zin te krijgen. De meubelfabrikant heeft half Nederland afgereisd en zelfs in het buitenland geïnformeerd om het bedoelde hout te krijgen.

De medewerking van Van der Leek bleef beperkt tot het ontwerpen van de tapijten, geproduceerd door Metz & Co in Amsterdam.

Uit deze villa's uit 1929 en 1930 blijkt dat Elling nog aan het experimenteren was met materialen en technieken. Het dakterras aan de Hertog Hendriklaan heeft in de

Rossinilaan 11, 1936. De gevels van de villa's uit de 30er jaren zijn niet mee gepleisterd. De bakstenen zijn eenvoudig wit geschilderd. De villa heeft ook grote vensteroppervlakken, hoewel de gevels waarachter de nevenfuncties gesitueerd zijn meer gesloten zijn. De serre, aan de linker zijde, is niet origineel. Oorspronkelijk bevond zich daar een inpandig balkon.

loop der tijd lekkageproblemen gegeven. Nadat de bouw van de villa aan de Joelaan voltooid was ontstonden er al snel problemen. In 1931 scheurden de plafonds van de verdieping, waarschijnlijk door de nog werkzame zuren in het beton of de verwerking van het ijzer.

Periode 1934-1939: Rossinilaan 11 (gemeentelijk monument?)

De bekendheid van Elling als architect van het Nieuwe Bouwen was in de 30er jaren definitief gevestigd. Hij kreeg sollicitatiebrieven van jonge architecten die het vak wilden leren bij een 'modern architect'. Elling heeft hen echter niet in de leer genomen omdat hij het belangrijk vond dat zij eerst goede praktische en technische ervaring opdeden bij een oudere architect, zoals hij zelf ook had gedaan.

De villa aan de Rossinilaan werd ontworpen in opdracht van W. Liebert. In tegenstelling tot de andere villa's heeft het pand aan de Rossinilaan geen betonskelet en gestucte gevels. Deze gepleisterde gevels waren kwetsbaar en vroegen intensief en kostbaar onderhoud. In de 30er jaren liet Elling de bakstenen gevels wit schilderen. Ook om technische redenen paste hij geen stalen, maar houten kozijnen toe, waarin wel stalen ramen werden opgenomen. Voor Elling was het gebruik van nieuwe materialen en technieken geen vereiste meer om tot vernieuwing te komen.

Een andere ontwikkeling in zijn werk, die zichtbaar wordt bij het vergelijken van de drie villa's, is het meer open maken van de tot dan toe vrij gesloten gehouden gevels van de hoofdvertrekken. De vensters worden groter en lopen door tot de hoeken van de gevels. Oorspronkelijk werd in het interieur een door Van der Leck ontworpen kleurschema aangebracht (vlakken in de primaire kleuren op bewust gekozen plaatsen op de wanden). Helaas is het ontwerp niet meer aanwezig.

VIJFTIG JAAR GELEDEN

De eerste drie herten gearriveerd

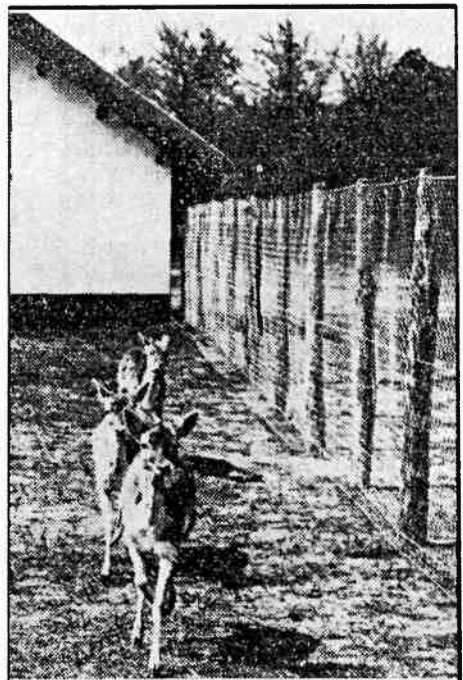
Jong leven in Hilversum's Hertenkamp

Hedenmorgen zijn de drie eerste herten — één bok en twee reeën — per auto uit Dordrecht in de Nieuwe Hilversumse Hertenkamp aan de Ceintuurbaan gearriveerd.

In kratten verpakt kwamen de mooie, jonge dieren aan en weldra dartelden ze, weer genietend van de vrijheid na de vrij benauwde reis, over den nog kale grasmat van het voorloopig voor hen afgeschoten gedeelte bij het aardige stalletje. Voorloopig zullen ze hier van het gras nog wel niet kunnen leven en zal er dus moeten worden bijgevoerd.

De directeur van Publieke Werken, ir. J. F. Groote, was mede „ter verwelcoming” aanwezig.

We kunnen nog mededeelen, dat gegronde hoop bestaat, dat nog deze kleine Hilversumse hertenfamilie omtrent den langsten dag door geboorte zal worden uitgebreid.

(uit: *Gooi&Eemlander* 10 en 11 mei 1939)